

E. BÁRTFAI LÁSZLÓ

AZ IDŐ VASFOGA

A *Megette az idő vasfoga* szólás legkorábbi előfordulását Szépvölgyi Kálmán *Leányvár* című népregéjében találtam 1828-ból. Az írói álnév mögött Jankó János római katolikus plébános bújt meg, aki néhány esztendőn át az Esztergomban megjelenő Uránia Nemzeti Almanachban közölte írásait. A tisztelendő úr így ecsetelte az egykor szebb napokat látott erősség pusztulását: „majd semmivé rág az ezereket általélt időnek vasfoga, halomra hullnak merészen rakott falaid” (Szépvölgyi 1828: 130). A XIX. század első felének hírlapjaiban és folyóirataiban végleg gyökeret vert a mondás, mellyel azt a folyamatot érzékeltették, ahogyan az idő „semmivé rágja” az ember alkotta tárgyakat és magukat az embereket. Vahot Imre (1847: 812), a Pesti Divatlap szerkesztője 1847-ben ezekkel a szavakkal engesztelte levelezőtársát, Tompa Mihályt: „az idő vasfoga minden, de minden emberi művet fölemészt.” A szólás több európai nyelvben is megtalálható, Pátrovics Péter (2015: 435) a lengyelt idézte példaként: *Coś jest nadgryzione zębem czasu*. Az idő foga kétségkívül harapós ebben a mondásban is, de nem vasból van.

A XIX–XX. század fordulójára a kifejezést elkoptatták, üres szólammmá vált a hírlapírók tollán. Jenő Sándor 1901-ben a közhelyeket csoportosította, és az *idő vasfoga* állandósult szókapcsolatot – az *érem másik oldala, a história méce, a hivatása magaslatán áll* társaságában – a birtokos jelzővel kifejezett altípusba sorolta (Jenő 1901: 518). A szólást azóta is gyakran hozzák fel példaként, ha a politikusok vagy az újságírók dagályos stílusát ostromozzák. Éri-Halász Imre (1944) *Ki ne mondja!* című könyvével 1944-ben harcot indított a „közhelyek rémuralma” ellen. A közhelyszótár előzményének tekinthető vékony kötetben nem szerepel „az idő vasfoga”, a könyv szemléléséből mégsem maradt ki (Bencze 1944). Újabban már csak a szóláskeveredéssel kapcsolatban esik szó róla. Az efféle képzavarok úgy keletkeznek, hogy két állandósult szókapcsolatot – *elrepült felette az idő*, illetve *megette az idő vasfoga* – vegyítenek: *Elrepült / elszállt felette az idő vasfoga*. Ezt az elferdített szólást Csiby Károly (2001: 151–2) a „frazológiai homunkuluszok” klaszszikus példaként említette. A közmondásferdítések egy másik csoportjába a képtelen logikai következtetések, bárgyú szillogizmusok tartoznak: „Az idő pénz. A pénz beszél, a kutya ugat. Amelyik kutya ugat, az nem harap. Tehát az idő nem harap. Akkor miért van vasfoga?” (Hrisztova-Gotthardt–T. Litovkina–Barta–Vargha 2018: 73).¹ Balázs Géza összegző munkájában is

¹ A közmondások és szólások eredeti alakja: *A pénz beszél, a kutya ugat; Amelyik kutya ugat, az nem harap; Az idő vasfoga*.

közmondásferdítés (2022: 232), illetve defrazeologizálás, antiproverbiummá válás (2022: 40) a jelenség megnevezése.

A megismerés az idő fogalmi megragadásának is megszokott módja. Egy Szent Ágostontól származó szállóige is ilyen: *Az idő minden sebet begyógyít* (Augustinus 1982: 103).² Az azonban ritkább, hogy az időnek emberi testrészt vagy szervet tulajdonítanak, a fogáról vagy a lábáról beszélnek. *A szerelem művészetében*, Ovidius (1982: 57) disztichonokban írott kézikönyvében „*Gyors lábbal futnak az évek*”.³ A láb, illetve a futás képze az idő visszafordíthatatlanságára utal, míg az idő foga egy mindent elemésztő szörnyeteg képzetét kelti fel, aki/ami a metaforikus táplálékláncban főként emberek és ember alkotta tárgyak fogyasztására specializálódott. A baljós ontológiai metafora a Kr. e. V–IV. században élt keoszi Szimonidész egyik disztichonjában tűnt fel először: „*Az időnek éles foga van, / és mindent felőről, még a legerősebbet is*” (Bergk 1853: 899).⁴

A szókép fényes pályát futott be, kétezer esztendő múltán William Shakespeare egyik színművében (*Measure for Measure*, 1604, V. 1) „*the tooth of time*” alakban bukkant fel (Pontani 2000: 5–36; Békés 1968: 160), XIX. szonettjében pedig a „*Falánk Idő*” (*Devouring Time*) mindent és mindenkit elpusztít. A csoportosítás kereteit a tápláléka szabja meg: ha természeti képződményekkel végez, akkor geológiai időről beszélünk, ha ember alkotta tárgyakat és intézményeket semmisít meg, akkor archeológiai időről, ha pedig embereket emészt el, akkor személyes időről. Jan Kott óriási állkapocshoz hasonlította a shakespeare-i időt (Kott 1964/1970: 280).⁵ A pusztító idő fogalomkörébe tartozik Ovidius (1964: 448) híres szállóigéje is: *Tempus edax rerum*. Az emberi testrészt vagy szervet nem tartalmazó szókép is megismerés, az idő feneketlen gyomrára utal:

*Jaj, te idő, mindent felfalsz, s te irigy kor, öregség,
mindent szétronrtok, szétrágtok lassan a korral,
szívósan fölemészttek mindent lassu halállal.*⁶

A kérdéskör más vonatkozásait is tárgyalom tanulmányomban (E. Bártfai 2022).

² Városi István fordításában: „idővel a sebem is megenyhült.” – Az eredeti: *tempore lenitum est vulnus meum*.

³ Az eredeti: *cito pede labitur aetas*.

⁴ Az eredeti: *ὁ τοι χρόνος ὄξυς ὀδόντας, / καὶ πάντα ψήχει καὶ τὰ βιαιότατα*.

⁵ Jan Kott Leonardót elemezve vezette be a hármas felosztást, majd hozzáfűzte, hogy egyszer mindenből archeológiai vizsgálat tárgya lesz.

⁶ Az eredeti: *tempus edax rerum, tuque, invidiosa vetustas, / omnia destruitis vitiataque dentibus aevi / paulatim lenta consumitis omnia morte!*

Szakirodalom

- Augustinus, Aurelius 1982. *Vallomások*. Etikai Gondolkodók. Gondolat Könyvkiadó. Budapest. 397–8.
- Balázs Géza 2022. *Folklór és nyelv. Folklór, művészet, irodalom, nyelv. Folklórlingvisztikai tanulmányok*. IKU. Budapest.
- Bártfai László, E. 2022. Az idő vasfoga és feneketlen gyomra. A pusztító idő fogalmi megragadásának néhány esete. *Valóság* LXV/10: 43–64.
- Békés István 1968. *Napjaink szállóigéi*. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- Bence István 1944. Éri-Halász Imre: Ki ne mondja! (Könyvismertetés) *Magyarosan* XIII/2: 52–4.
- Bergk, Theodorus: *Poetae Lyrici Graeci*. Apud Reichenbachios, Williams & Norgate, Lipsiae–Londini, MDCCCLIII.
- Csiby Károly 2001. A nyelvromlás hatása a nyelvi közvetítésre. *Medicina et linguistica VIII*. Semmelweis Egyetem. Budapest. 141–60.
- Éri-Halász Imre é. n. [1944] *Ki ne mondja!* Stílus Könyvkiadó. Budapest.
- Hrisztova-Gotthardt Hrisztalina – T. Litovkina Anna – Barta Péter – Vargha Katalin 2018. *A közmondásferdítések ma: öt nyelv antiproverbiumainak nyelvészeti vizsgálata*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 203. Sorozatszerkesztő Kiss Gábor. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Jenő Sándor 1901. A közhelyekről. *Magyar Nyelvőr* 516–8.
- Kott, Jan 1970. Keserű Árkádia (1964). In: *Kortársunk Shakespeare*. Gondolat Kiadó. Budapest. 277–342.
- Ovidius, Naso, Publius 1982. *A szerelem művészete* (Kr. e. 1. – Kr. u. 2). Európa Könyvkiadó – Helikon Kiadó. Budapest. 5–80.
- Pátrovics Péter 2015. Nyelvi időkép és idő-attitűdök. Nyelvi-kulturális megközelítés. *Magyar Nyelv* 433–48. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2015.4.433>
- Pontani, Filippomaria 2000. *The Tooth of Time: a Poetic Metaphor from Simonides to Shakespeare – and Beyond*. Classica et Mediaevalia, Vol. 51. 5–36.
- Szépvolgyi Kálmán 1828. *Leányvár. Eredeti Néprege a' Magyar Előidőből*. Uránia Nemzeti Almanach. I: 129–61.
- Vahot Imre 1847. Irodalmi levelek Tompa Mihályhoz. III. *Pesti Divatlap* IV./ 27–26: 805–12. (június).

E. Bártfai László

szerkesztő

E-mail: bartfai.egu@gmail.com